

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 22
İlahiyat Serisi: 21

SİSTEMATİK KELAM

Editör : Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Yazarlar

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU	Doç. Dr. Faruk SANCAR	Doç. Dr. Veysi ÜNVERDİ
Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ	Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN	Doç. Dr. Zübeyir BULUT
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN	Doç. Dr. İsmail BULUT	Dr. Öğr. Ü. Berat SARIKAYA
Prof. Dr. Mahmut ÇINAR	Doç. Dr. Mehmet İLHAN	Dr. Öğr. Ü. Ersan ÖZTEN
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN	Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ	Dr. Öğr. Ü. Feyza CEYHAN ÇOŞTU
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR	Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ	Dr. Öğr. Ü. Mustafa AYKAÇ
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ	Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ	Dr. Öğr. Ü. Muzaffer BARLAK
Prof. Dr. Sinan ÖGE	Doç. Dr. Recep ÖNAL	Dr. Öğr. Ü. Mücteba ALTINDAŞ
Doç. Dr. Emine ÖĞÜK	Doç. Dr. Sabri YILMAZ	Dr. Öğr. Ü. Rıza KORKMAZGÖZ

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj: TAVOOS

Baskı ve Cilt:

ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIKBASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

4. Baskı: Kasım 2020 (2000 adet)

ISBN: 978-605-80968-3-7

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89 – E-mail: fcr@fcr.com.tr

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI
www.bilay.net info@bilay.net

Editör
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Sistemantik Kelam

İlahiyat

ÖN SÖZ.....	13
-------------	----

BİRİNCİ KISIM : VARLIK

I. BÖLÜM: VARLIK TEORİSİ / Prof. Dr. Mehmet EVKURAN	21
1. Varlık	23
2. Yokluk	25
3. Mahiyet.....	27
4. Birlik ve Çokluk.....	28
5. Zorunluluk, İmkân ve İmkânsızlık.....	29
6. Kıdem ve Hudûs.....	32
7. İlliyet	34
8. Cevher ve Araz (Atom Kuramı)	37

İKİNCİ KISIM : BİLGİ

II. BÖLÜM: KELAMDA BİLGİ TEORİSİ / Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN	43
1. Kavramsal Analiz	45
1.1. Bilginin Tanımı, İmkânı ve Değeri.....	45
1.2. Bilgi Çeşitleri	46
1.2.1. Kadim ve Hâdis Bilgi.....	46
1.2.2. Zaruri ve İstidlâli Bilgi.....	46
1.3. Bilgi Kaynakları	47
1.3.1. Akıl	47
1.3.2. Duyular	48
1.3.3. Haber	49
1.3.3.1. Mütevâtir Haber	49
1.3.3.2. Ahad Haber.....	50
1.3.4. Diğer Bilgi Kaynakları.....	50
2. Ekollerin Görüşleri.....	50

III. BÖLÜM: KELAMDA İSTİDLÂL YÖNTEMİ / Doç. Dr. Emine ÖĞÜK

1. Kelam İlminde Yöntem	57
2. Yönteme İlişkin Temel Kavramlar	59
3. Kesinlik Değerine Göre Deliller.....	63
3.1. Kat'î Delil: Burhan	63
3.2. Zannî Delil.....	64
4. Kelamda Kullanılan İstidlâl Yöntemleri.....	65

IV. BÖLÜM: AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ:

RE'Y VE HADİS EHLİNİN YAKLAŞIMLARI / Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN	73
1. Kavramsal Analiz	75
1.1. Akıl	75
1.2. Nakil.....	76
2. Akıl-Nakil İlişkisi.....	76
2.1. Re'y Ehli.....	76

2.2. Hadis Ehli.....	77
3. Ekollerin Görüşleri.....	78
3.1. Mutezile.....	78
3.2. Selef.....	78

ÜÇÜNCÜ KISIM : ULÛHİYET

V. BÖLÛM: ALLAH'IN VARLIĞI VE SIFATLARI / Prof. Dr. Mehmet EVKURAN	85
1. "Allah" Lafzı.....	87
2. Allah'ın Varlığı.....	88
3. Allah'ın Birliği.....	90
4. Allah'ın Sıfatları.....	92

VI. BÖLÛM: KELAM GELENEĞİNDE

TANRI TASAVVURLARI / Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK.....	99
1. Klasik Dönem Kelam Ekollerinin Geliştirdiği Tanrı Tasavvurları.....	101
1.1. Koşulsuz Özgürlükçü İlah Düşüncesi.....	103
1.2. Bağımlı İradeci İlah Düşüncesi.....	107
1.3. Mutlak Hikmetçi İlah Düşüncesi.....	109
2. Güncel Bir Kelam Problematiği Olarak İlah Tasavvurları.....	112
2.1. Güncel İlah Tasavvuru Önerilerinin İmkânı.....	112
2.2. İlkel Özgürlükçü İlah Düşüncesi.....	113

VII. BÖLÛM: KÖTÜLÜK PROBLEMİ / Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR

1. Kavramsal Analiz.....	119
1.1. Kötülüğün Tanımı.....	119
1.2. Kötülüğün Mahiyeti.....	119
1.3. Kaynağına Göre Kötülük Türleri.....	120
1.4. Kötülüğün Göreceliği.....	121
1.5. Kötülüğün Yaratılmasındaki Hikmetler.....	121
1.6. Kötülük Problemine Farklı Yaklaşımlar.....	122
2. Kelam Ekollerinin Görüşleri.....	124
2.1. Mutezile'nin Görüşü.....	124
2.3. Mâtürîdîlerin Görüşü.....	126

VIII. BÖLÛM: İSLAM KELAMINDA LÛTUF TEORİSİ / Prof. Dr. Sinan ÖGE

1. Lütuf ve Latif Kelimelerinin Sözlük Anlamı.....	134
2. Allah'ın İsmi ve Sıfatı Olarak el-Latif.....	134
3. Kur'an'da Lütuf Kavramı.....	136
4. Kelam İlminde Lütuf Anlayışı.....	136
4.1. Lütuf Kavramında Anlam Farklılaşması ve Teorileşme.....	136
4.2. Lütfun Genel Özellikleri.....	138
4.2.1. Lütfun Teklifin Gereği Oluşu.....	138
4.2.2. Lütfun Bir Zorlama Değil, Motivasyon Oluşu.....	139
4.2.3. Lütfun Kaynağı.....	140
4.2.4. Lütfun Zıttı: Mefsedet.....	141
4.2.5. Lütfun Vacib Oluşu ve Vücubiyet Zamanı.....	142

IX. BÖLÜM: VARLIK, ZAMAN VE TANRI/ Dr. Öğr. Üyesi Feyza CEYHAN ÇOŞTU	147
1. Varlık-Tanrı İlişkisi.....	149
2. Zamanın Varlığı Problemi.....	154
3. Tanrı-Zaman İlişkisi	157

X. BÖLÜM: KELAMDA TE'VİL PROBLEMİ / Doç. Dr. Sabri YILMAZ	167
1. Sözlük Anlamı Açısından Te'vil.....	169
2. Te'vil Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları.....	170
3. Te'vil ve Tefsirin Birbirinden Farkı	171
4. Kelamda Te'vilin Yeri.....	173
5. Te'vile Konu Olan Kelamî Bir Mesele: Haberî Sıfatlar.....	176
6. Geçmişten Günümüze Te'vil Sorunu.....	179

DÖRDÜNCÜ KISIM : NÜBÜVVET

XI. BÖLÜM: VAHİY VE NÜBÜVVET / Doç. Dr. Recep ÖNAL	183
1. Nübüvvet-Vahiy İlişkisi	185
2. Nübüvvet İle İlgili Temel Kavramlar.....	185
3. Nübüvvetin İmkânı ve Peygamber Göndermenin Hükmü	188
4. Nübüvvetin Gerekliliği ve Peygamberlere Olan İhtiyaç	191
5. Nübüvvetin İspatı ve Peygamberlerin Delilleri	195
6. Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı.....	197
7. Peygamberlerin Temel Özellikleri.....	199

XII. BÖLÜM: PEYGAMBERLİK VE GAYB BİLGİSİ / Dr. Öğr. Üyesi Ersan ÖZTEN	205
1. Kavramsal Analiz: Gayb, Vahiy, Bilgi.....	207
2. Gayb	208
2.1. Mutlak Gayb	209
2.2. İzafî Gayb.....	212
3. Vahiy.....	214
4. Peygamber-Vahiy İlişkisi	215
5. Peygamberlerin Bilgi Kaynakları	216
5.1. Duyular	217
5.2. Akıl	217
5.3. Haber	218
6. Gayb-Bilgi İlişkisi	221

XIII. BÖLÜM: PEYGAMBERLİĞİN SONA ERMESİ:

HATM-İ NÜBÜVVET / Doç. Dr. Mehmet İLHAN	227
1. Hatm-i Nübüvvet Kavramının Anlamı.....	229
2. Hatm-i Nübüvvet İncancına Karşı Çıkanlar ve İddiaları	229
3. Hz. Muhammed'in Son Peygamber Olduğunun Nakli Delilleri.....	231
4. Peygamberliğin Son Bulmasının Akli Gerekçeleri.....	232

XIV. BÖLÜM: PEYGAMBERLİKTE VEHBİLİK

VE KESBİLİK / Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK	237
1. Peygamberliğin Kesbî ya da Vehbî Oluşu Meselesinin Arka Planı	239
2. Peygamberliğin Kesbîliği.....	240
3. Peygamberliğin Vehbîliği.....	242

3.1. Fazilet Düzeyine Bağlı Vehbîlik.....	242
3.2. Mutlak Vehbîlik	246
3.3. Maslahat Odaklı Vehbîlik.....	250

XV. BÖLÜM: AHİT GELENEĞİNDE VAHİY TASAVVURU

/ Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ - Doç. Dr. Recep ÖNAL	255
1. Kavramsal Çerçeve.....	257
2. Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Vahiy Tasavvuru	258
3. Müslümanlıkta Vahiy Tasavvuru.....	260
3.1. Vahiy Kavramı	261
3.2. Vahyin İmkânı	262
3.3. Vahyin Mahiyeti.....	262
3.4. İlham ve Vahiy Arasındaki Farklar	263
3.5. Vahyin Geliş Şekilleri	263
3.6. Vahy-i Metlüv ve Vahy-i Gayr-i Metlüv.....	266
3.7. Vahyin Temel Unsurları.....	271
4. Kur'an'ın Önceki Ahit Kitaplarını Tasdik Etmesi ve Koruyucu/Denetleyici Olması.....	272

XVI. BÖLÜM: HALKU'L-KUR'AN:

KUR'AN'IN YARATILMIŞLIĞI PROBLEMİ / Doç. Dr. Faruk SANCAR	279
1. Problemin Tarihçesi.....	281
2. Problemin Menşei ve Nedenleri.....	283
3. Tartışmanın Teorik Çerçevesi ve Ekollerin Tutumu.....	287
3.1. Kur'an Mahlûktur: Cehmiyye, Mutezile, Haricilik ve Şia	287
3.2. Kur'an Hem Lafız Hem de Mana İtibarıyla Yaratılmamıştır.....	288
3.3. Kelâm-ı Lafzî ve Kelâm-ı Nefsî Ayrımına Dayanan Uzlaştırmacı Yaklaşım.....	289
4. İslam Düşünce Tarihi Açısından Önemi.....	290

XVII. BÖLÜM: MEHDİLİK / Prof. Dr. Mahmut ÇINAR

1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	297
2. Mehdiliğin Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı	299
2.1. Kadim Dinlerde Kurtarıcı İnanıcı.....	299
2.1.1. Mecusilikte Saosyant İnanıcı.....	300
2.1.2. Yahudilikte Mesih İnanıcı	301
2.1.3. Hıristiyanlıkta Mesih İnanıcı	302
2.2. İslam Düşüncesinde Mehdilik İnanıcının Ortaya Çıkışı.....	303
3. Mehdilik İçin İleri Sürülen Deliller	305
3.1. Mehdilik için Delil Olarak İleri Sürülen Ayetler	305
3.2. Mehdilik için Delil Olarak İleri Sürülen Rivayetler	306
4. Mehdiliğin İslam Düşüncesine Etkisi	307

BEŞİNCİ KISIM : İMAN

XVIII. BÖLÜM: İMAN KAVRAMI / Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ	309
1. İman-Bilgi İlişkisi.....	312
2. İman Tanımlarına Göre Mezhepler.....	313
2.1. İmanın Sadece Kalbin Tasdiki Olduğunu Söyleyenler.....	313
2.2. İmanın Tasdik ve İkrar Olduğunu Söyleyenler	314
2.3. İmanın Sadece Dilin İkrarı Olduğunu Söyleyenler.....	314

2.4. İmanın Kalp İle Tasdik, Dil İle İkrar ve Azalarla Amel Olduğunu Söyleyenler.....	315
2.5. İmanın Kalbin Marifeti Olduğunu Söyleyenler.....	316
3. İman-Amel İlişkisi.....	317
3.1. Ameli İmandan Bir Parça Olarak Kabul Edenler.....	317
3.2. Ameli İmandan Bir Parça Olarak Kabul Etmeyenler.....	318
4. İmanda Artma ve Eksilme.....	320
5. İman-İslam İlişkisi.....	321
5.1. İman ile İslam Aynı Olduğunu Savunanlar.....	321
5.2. İman ile İslam'ın Farklı Olduğunu Savunanlar.....	322
6. İmanın Sınıflandırılması.....	323
6.1. İman Edilecek Hususlar Açısından Sınıflandırma.....	323
6.2. İman Eden Kimse Açısından.....	323
7. Tasdik ve İnkâr Açısından İnsanlar.....	324

XIX. BÖLÜM: MUKALLİDİN İMANI / Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ 327

1. Problemlerle İlgili Kavramlar.....	329
1.1. İman.....	329
1.2. Taklit.....	330
2. Kelami Ekollere Göre Mukallidin İmanı.....	333
2.1. Mutezile.....	333
2.2. Mâtüridiyye.....	335
2.3. Eşariyye.....	336
2.4. Şia.....	339

XX. BÖLÜM: İMANDA İSTİSNA / Doç. Dr. Zübeyir BULUT 345

1. Problemin Ortaya Çıkışı.....	347
2. İmanda İstisnaya Dair Farklı Yaklaşımlar.....	348
2.1. İmanda İstisnayı Kabul Edenler.....	348
2.2. İmanda İstisnayı Reddedenler.....	351

XXI. BÖLÜM: BÜYÜK GÜNAH PROBLEMİ / Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU .. 355

1. İslam Düşüncesinde Büyük Günah Sorununun Ortaya Çıkışı.....	357
2. İlk Kelam Ekolleri Arasında Tartışmalar:.....	358
2.1. Ebu Hanife ve Vâsıl b. Atâ'nın Büyük Günah-İman İlişkisi Hakkındaki Görüşleri.....	361
2.1.1. Ebu Hanife'nin Görüşü.....	361
2.1.2. Vâsıl b. Atâ'nın Fısk ve Fâsik Kavramı Hakkındaki Görüşleri.....	361

XXII. BÖLÜM: KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ VE HIZLÂN / Doç. Dr. İsmail BULUT.. 367

1. Kalplerin Mühürlenmesi.....	369
2. Hızlân.....	375

XXIII. BÖLÜM: ATEİZM / Prof. Dr. İbrahim COŞKUN..... 381

1. Ateizmin Tanımı ve Kavramsal Analiz.....	383
2. Ateizm İle İlişkili Kavramlar.....	384
3. Ateizmin Çeşitleri.....	386
4. Tarihte Ateizm.....	388
5. Modern Çağda Ateizmin Yaygınlaşma Nedenleri.....	389
6. Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı.....	393

ALTINCI KISIM : İNSAN FİİLLEİRİ

XXIV. BÖLÜM: KELAMDA KESB TEORİLERİ / Doç. Dr. Veysi ÜNVERDİ	397
1. Fiilin Yaratılması	399
2. İstîtaat	401
3. Ekollerin Kesb Teorileri	403
3.1. Eş'arı Düşünce'de Kesb Teorisi	403
3.2. Mâtürîdî Düşünce'de Kesb Teorisi	406
3.3. Mu'tezile'nin Kesb Eleştirisi	407
XXV. BÖLÜM: SALÂH-ASLAH MESELESİ / Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ	413
1. Salâh ve Aslah'ın Kavramsal Çerçevesi	415
2. İslam Kelam Tarihinde Salâh-Aslah Tartışmalarının Tarihsel Arkaplanı	416
3. İslam Kelam Mezheplerinde Salâh ve Aslah Meselesi	420
3.1. Bağdat Mutezilesinde Aslah ve Lütuf Anlayışı	422
3.2. Basra Mutezilesinde Aslah ve Lütuf Anlayışı	422
3.3. Ehl-i Sünnet'in Aslah ve Lütuf Görüşü	425
XXVI. BÖLÜM: HÜSÜN-KUBUH MESELESİ / Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ	433
1. Hüsün ve Kubhun Kavramsal Çerçevesi	435
2. İslam Kelam Tarihinde Hüsün ve Kubuh Tartışmalarının Temeli	437
3. Hüsün ve Kubhun Kaynağı: Değerler Özne mi Nesnel mi?	440
3.1. Mutezile'de Hüsün ve Kubhun Ontolojisi	440
3.2. Eşarilerde Hüsün ve Kubhun Ontolojisi	442
3.3. Mâtürîdîlerde Hüsün ve Kubhun Ontolojisi	445
4. Hüsün ve Kubhu Bilme İmkânı	446
4.1. Mutezile'de İyilik ve Kötülüğü Bilme	447
4.2. Eşariyye'de İyilik ve Kötülüğü Bilme	449
4.3. Mâtürîdiyye'de Hüsün ve Kubhun Bilinmesi	451
XXVII. BÖLÜM: HİDAYET VE DALALET / Dr. Öğr. Üyesi Mücteba ALTINDAŞ	459
1. Kavramsal Analiz: Hidâyet ve Dalâlet Kavramları	461
2. Kelam Ekollerine Göre Hidâyet ve Dalâlet	463
2.1. Mu'tezile'ye Göre Hidâyet ve Dalâlet	463
2.2. Eşarilere Göre Hidâyet ve Dalâlet	465
2.3. Mâtürîdîlere Göre Hidâyet ve Dalâlet	466
3. İnsan Özgürlüğü Açısından Hidâyet ve Dalâlet	468
XXVIII. BÖLÜM: RIZIK VE ECEL / Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ	477
1. Rızık	479
1.1. Kavramsal Analiz	479
1.2. Rızık Konusunda Ekollerin Görüşleri	480
1.2.1. Selefiyye'nin Görüşü	480
1.2.2. Mutezile'nin Görüşü	480
1.2.3. Ehl-i Sünnet'in Görüşü	481
2. Ecel	484
2.1. Kavramsal Analiz	484
2.2. Ekollerin Görüşleri	485
2.2.1. Selefiyye'nin Görüşü	485

2.2.2. Mutezile'nin Görüşü.....	486
2.2.3. Ehl-i Sünnet'in Görüşü.....	486

XXIX. BÖLÜM: İNSANIN YAPISI VE DAVRANIŞLARI: 491

BİYOLOJİ-KADER İLİŞKİSİ / Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA 491

1. İnsanın Yapısı.....	493
2. Davranışlara Etki Eden Unsurlar.....	495
2.1. Davranışların Oluşumunda Kalıtımın Rolü.....	496
2.2. Davranışların Oluşumunda Çevrenin Rolü.....	499
2.3. Davranışlarda Kalıtım ve Çevre Etkisi.....	501
3. Kaderi Anlamak: Kalıtım, Çevre ve İnsan İradesi.....	502

YEDİNCİ KISIM : MEÂD

XXX. BÖLÜM: KIYAMET ALAMETLERİ / Dr. Öğr. Üyesi Rıza KORKMAZGÖZ 509

1. Kıyamet Gerçeği.....	511
2. Kıyamet Alametleri.....	512
2.1. Küçük Alametler.....	515
2.2. Büyük Alametler.....	516
2.2.1. Deccâl.....	516
2.2.2. Mehdi.....	519
2.2.3. Mesih ve Hz. İsa'nın Nüzülü.....	520
2.2.4. Ye'cüc ve Me'cüc.....	523
2.2.5. Güneşin Batıdan Doğması.....	525
2.2.6. Dâbbetü'l-Arz.....	525
2.2.7. Duhân (Duman).....	526
2.2.8. Yemen veya Hicaz'da Kuvvetli Bir Ateşin Zuhuru.....	527
2.2.9. Üç Hasef (Yer Batması) Hadisesi.....	527
3. Kur'an'da Kıyamet Sahneleri.....	528

XXXI. BÖLÜM: YENİDEN DİRİLİŞ

VE AHİRET / Doç. Dr. Namık Kemal OKUMUŞ..... 531

1. Kabir, Berzah ve Kıyamet.....	533
1.1. Kabir Hayatı.....	533
1.2. Berzah Âlemi.....	535
1.3. Kıyamet Süreci.....	536
2. Ba's, Haşr, Hesap, Mizan, Şefaât ve Sırat.....	537
2.1. Ba's.....	537
2.2. Haşr.....	538
2.3. Hesap Süreci.....	539
2.4. Mizan.....	539
2.5. Şefaât.....	540
2.6. Sırat.....	541
3. Cennet ve Cehennem Ahvali.....	541
3.1. Cennet.....	541
3.2. Cehennem.....	542
3.3. Havz.....	543
3.4. A'raf.....	543
3.5. Rü'yetullah.....	543

XXXII. BÖLÜM: KELAM GELENEĞİNDE

RÜ'YETULLAH TARTIŞMALARI/ Doç. Dr. Veysi ÜNVERDİ	547
1. Görme Fiilinin Koşulları	549
2. Mutezile'de Rü'yetullah Düşüncesi	550
2.1. Rü'yetullah Eleştirisinin Teolojik Arka Planı.....	551
2.2. Rü'yetin Reddine İlişkin Akli Deliller	551
2.3. Rü'yetin Reddine İlişkin Nakli Deliller	553
3. Ehl-i Sünnet'te Rü'yetullah Düşüncesi	554
3.1. Rü'yetin İmkânına İlişkin Akli Deliller	554
3.2. Rü'yetin İmkânına İlişkin Nakli Deliller	555

SEKİZİNCİ KISIM : İMAMET

XXXIII. BÖLÜM: SÜNNİ HİLAFET TEORİSİ / Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

1. Yönetici İçin Kullanılan Kavramlar.....	565
2. Hilafet ve İmamet'in Anlamı	567
3. Güce Dayalı Yönetim: Mülk ve Saltanat.....	569
4. İmamda Aranılan Nitelikler	572
5. İmamın Görevleri.....	574

XXXIV. BÖLÜM: Şİİ İMAMET TEORİSİ / Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ

1. Şia'nın Kavramsal Analizi.....	579
2. Şii Ekollerin İmamet İle İlgili Görüşleri.....	580
2.1. Zeydiyye'nin İmamet	580
2.2. İsmaililer ve İmamet	581
2.3. İmamiyye'nin Görüşü.....	582

DİZİN587

YAZARLAR591

ÖN SÖZ

کلام

Akademik düzeyde “kelam” ilminin incelendiği iki temel alan vardır. Tarih ve sistem açısından kelamı konu edinen bu alanlardan ilki, kelam tarihi, diğeri sistematik kelamdır. Kelam tarihi ve ekolleri, kelam ilminin ortaya çıkış, gelişim ve kurumsallaşma süreçlerini ele alır. Ayrıca kelam ekollerini yapısal açıdan inceleyerek zihniyet yapılarını kendi sistematiği içinde ve karşılaştırmalı olarak analiz eder. Sistematik kelam ise kelam tarihinde öne çıkan ve ekolleşmelere yol açan tartışmalı meseleleri inceler. Bu iki alan, kelamın bir ilim olarak izlediği serüvenin ve paradigmasının anlaşılması için kaçınılmazdır.

Titiz bir ortak çalışmanın ürünü olan bu kitap, doğuşundan günümüze kadar olan süreçte ortaya çıkan kelami meselelerin bilimsel yöntem ve yaklaşımlarla analizini yapmaktadır. Konular incelenirken karşılaştırma, analiz ve eleştirel değerlendirme yöntemleri izlenmiştir. Ülkemizde ilahiyat fakültelerinde çalışan ve alanlarında yetkin 25 kelamcı 2 felsefeci akademisyen tarafından kaleme alınan bölümler varlık, bilgi, uluhiyet, nübüvvet, iman, insan fiilleri, meâd ve imamet başlıkları altında sistematik olarak sıralanmıştır. Çalışmanın muhatap kitlesi ilahiyat fakültesi öğrencileri, akademisyenler ve kelam konularına ilgi duyan ve kendini geliştirmek isteyen okuyuculardır.

Günümüzde İslam dini, akademik çalışmaların konusu olmasının yanında, zamanın ruhuna uygun olarak, artan sivil entelektüel ilginin de odağı haline gelmiştir. Bu bir sorun olarak görülmemelidir; zira İslam, geleneği ile ilişkileri hâlâ canlı ve kimlikler üzerindeki etkisi güçlü olan dinamik bir dindir. İslam’a akademik bakış ve sivil dindarlık düzeyleri toplumsal birer gerçekliktir. Neler olduğunu kavramaya çalışmanın yanında kendini mistik deneyimlere vermek de birer insani eğilimdir. Ancak sahici bir dinî hayatın selim akla dayandığından kuşku duyulamaz. İslam’ın mesajının akıl sahiplerine yönelik olduğu ve akli olmayanın dinî sorumluluğunun da olamayacağı, tüm Müslümanların benimsediği genel bir düşüncedir. Yanlış tanımlanmış duygulara dayanan dindarlıkların huzur ve barış değil, nefret, düşmanlık ve yıkım getirdiği tarihsel bir gerçektir. Bu nedenle dinin bireysel kabul ve tecrübe yönü kişisel, öznel ve mahrem iken, toplumsal hayat ile ilgili yönü akla, düşünceye ve araştırmaya açıktır. Dinin toplumsal yönü üzerinde konuşmayı, mahremiyet ve dindarlık gerekçeleriyle sadece dindar kişi ve grupların tekeline bırakmak, dine de topluma da zarar vermektedir. Fâtır 28’de belirtildiği gibi, din konusunda uzmanlığın

adresi ilimdir. İslam öğretisi, mesajını ve çağrısını dogmaya değil akıl, fıtrat ve sağduyu gibi nesnel ve açık referanslar üzerine kurmuştur. Akletme, tefekkür ve düşünmeye Kur'an kadar vurgu yapan özgüveni yüksek başka bir kutsal metin yoktur. Araştırma ve sorgulamaya kapatılan her alan, dogmatizme evrilmeye mahkumdur. Bu nedenle din alanının araştırmalara konu edilmesi ve bilimin de din konusunda söyleyeceği önemli şeyleri olduğu kabul edilmelidir.

Sivil İslam ile akademik İslam arasında kurulmaya çalışılan karşıtlık ilişkisi, zorlama ve yanıltıcıdır. Zira bunlardan birine atfedilen niteliklere diğesinde de rastlanır. Örneğin sivil toplumsal alanda sorgulayan ve eleştirel bakan dindar bireylere rastlandığı gibi, akademi camiasında sahip olduğu donanımın hakkını vermekten çekinen ya da konumunu ve bilgisini yanlış kullanan örnekler de görülmektedir. Ancak sorun, bireylerden bağımsız olarak ortam ve zemin sorunudur. Yaşadığı kültürel ekolojiyi aşmayı başaranların ya da elindeki ilke ve imkânları fark edemeyen sorunlu örneklerin varlığı, yapısal analizlere duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır.

Akademik ilahiyatçılığın dine dışarıdan, soğuk ve eleştirel baktığı, duygusal bir aidiyet taşımadığı düşünceleri, övgü ile yergi arasında gidip gelen üsluplar içinde dile getirilir. Bazı bilimcilere göre, durum zaten böyle olmalıdır. Bu yaklaşıma göre 'bilim, objektif ve tarafsız çalışır; bir dünya görüşünün ya da inancın savunuculuğunu yapmaz. Yaparsa bilim değil ideoloji olur.' Bu bakış açısı önemli ve değerlidir. Her inanç ve ideoloji eleştirilmeli ve sorgulanmalıdır. İslam dinine içeriden ve dışarıdan yöneltilen eleştirileri de böyle karşılamak gerekir. İster anlamayı amaçlayan iyi niyetli eleştiriler olsun, ister yok etmeyi amaçlayan kötü niyetli eleştiriler olsun, ilim adamlarının bunlarla yüzleşmeleri ve imanı yeni kavramlarla ve söylemlerle ortaya koymaları gerekir. Bu, dinî anlayış ve yaşantının yenilenmesi (tecdid) için zorunludur.

Öte yandan ilahiyatın pozitif anlamda bir 'bilim' olmadığını ifade etmek gerekir. Bu bağlamda Batı, bir yandan pozitivist bilim paradigmasının tüm gereklerini uygularken, sosyal ve bireysel bir gerçeklik olarak dini, teoloji başlığı ile beşerî bilimler (humanities) kapsamında araştırmaktadır. Ele aldığı kavramlar (Tanrı, din, iman, öte dünya, iyilik-kötülük, ödül-ceza vb.) kavramların nesnel olarak karşımızda olmaması, onu soyut ve spekülatif bir noktaya itmektedir. Ancak sosyal hayata yansımaları, pratik sonuçları ve kimlik inşası açılarından ise son derece aktüel ve somuttur. Yaşadığımız coğrafyada kimlikleri kuran ve motive eden din, sosyal hayattaki etkinliğini daha da arttırmıştır. Bu süreçte dini araştırma konusu yapan ilahiyat bilimlerinin yükü ve ilahiyatçının mesaisi de artmıştır. İlahiyatı diğer sosyal bilimlerden ayıran bir özellik de onun normatif karakteridir. Günah-sevap, dine uygun olan-uygun olmayan, inanç-inançsızlık kavramları hakkında üst bir dil kullansa da normatizm ilahiyatçının kendisinden kaçamayacağı bir konumdur. Ancak bu, tekfircilik içinde değil de kapsayıcı ve barışçıl bir teoloji ile yapılmalıdır. Müslüman geleneğe, teolojik-paradigmatik sıkışmışlık durumunu aşmaya yönelik girişimlerin ortak yönü, geleneğe dair paradigmatik okumalardır. Nasların farklı yorumlarından kaynaklanan kelam tartışmalarının nasıl okunacağı da bu çerçevede ele alınan başlıca konulardandır. Dinî ihtilafların manevi ve toplumsal hayatı parçalamasını önlemenin yolu, farklı dinî görüşler karşısından dağılıp savrulmayan, kelam

tartışmalarını yönetmesini bilen bilinçli bir zihin yapısı inşa etmekten geçer. Geçmişte ve günümüzde sürdürülen teolojik tartışmaların üzerini örtmek ya da mezhepçilik taassubu yapmak dini düşünceyi terörize etmektedir. Sorgulayan, arayan, eleştiren ve çözüm üreten bir din öğretimi, sadece dindarlığı değil toplumsal barışı da yakından ilgilendirmektedir.

Din konusunda öne sürdüğü görüşlerinden dolayı dışlanan ve ötekileştirilen kimseler için akademik ilkelere göre tanımlanmış ilahiyat kavramı bir sığınaktır. Eleştirel ve sorgulayıcı yöntemlerin sağladığı güvenlik ve meşruiyet, din alanındaki farklı anlayışlara hayat hakkı tanımakta, 'hakikati arama' üzerinden kendini ifade etme fırsatı sunmaktadır. Sivil alanın daraldığı ve dinî tekelciliğin yaygınlaştığı dönemlerde, bir araştırma ve sorgulama tarzı olarak ilahiyatın yıldızı parlamaktadır. Bu parlaklıktan rahatsız olanlar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak teslimiyetçi ve daraltılmış gelenekçi söylemlere dayanarak dışlayıcı bir din savunuculuğuna kalkışmaktadırlar. Dinî sorunları ilmi yöntem ve entelektüel yaklaşımlarla anlama ve çözüm üretme çabaları için ilahiyat, saygınlığını ve çekiciliğini korumaya devam etmektedir.

Din alanını tümüyle bir teslimiyet ve bağlılık olarak kurgulayan çevrelere göre eleştiri ve sorgulama yöntemlerini kullanan akademik yaklaşımlar, dinî duyguya zarar vermektedir. Katı görüşlü kimseler açısından, değil nasları anlamak, şüpheleri ortadan kaldırmak için bile dinî konularda akla başvurulmamalıdır. Kur'an'ın düşünmeye ve akıl yürütmeye yönelik daimi çağrısından gelen bu fideist zihniyet, naslar üzerinde yapılan teolojik tartışmaları ve ekolleşmeleri gerekçe göstermektedir. Ancak eğer sorun din konusunda görüş ayrılığı ise bu kelam ile sınırlı değildir. Benzer ayrışmalar fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi alanlarda da görülmektedir. Asıl sorun ayrışma ve görüş ayrılığı değil, bunun tekfir ve düşmanlığa dönüştürülmesidir. İhtilaflar karşısında takınılması gereken tutum, problemleri herkesin benimsediği ölçülerle karşılıklı konuşmak ve ayrışmaların gerçek nedenlerini kavramaktır. Bu ise, din alanında eleştiri ve sorgulamaya başvurmaksızın yapılamaz.

Tarihimizde resmi ve kitabî nitelikli devlet İslam'ının yanında daima bir de sivil halk İslam'ı olagelmıştır. Yakınlaştırma ve uzlaştırma çabalarına rağmen medrese-tekke rekabeti eksik olmamıştır. Bu rekabet modern dönemlere de yansımış, Diyanet ve İlahiyat Fakülteleri ile tarikat ve cemaatler arasındaki güç ve söylem savaşları olarak karşımıza çıkmıştır. İktidarlar her zaman kitaba dayalı resmi İslam'ın yanında olmuşlardır. Uzlaş, meşruiyet ya da reel siyaset gereği halk İslam'ını temsil ettiğini düşündükleri yapılanmaları güce ortak etmişlerdir. Bu tabloda toplumsal ve dinî hayatımız açısından bazı riskler bulunmaktadır:

- Gücünü ve meşruiyetini dünya ötesinden alan yapıların, destek aldıkları dünyevi iktidarlar ve tüm bir toplum üzerinde mülkiyet iddiasında bulunmaları kaçınılmaz olmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı tecrübeleri bunun örnekleriyle doludur.

- Toplum tekdüze bir dünya değildir. Dolayısıyla halk İslam'ını hangisinin temsil ettiği ve el üstünde tutulacağı siyasi bir karar olmakla birlikte, dışarıda tutulanların öngörülemez tutumları yüzünden toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Kısacası halk İslam'ının hakikatini temsil iddiasında çok sayıda yapılanma vardır ve bunların tümünü mutlu edecek bir politik teoloji henüz icat edilmemiştir.

- Yaşadığımız dünya önemli sosyolojik teolojik gelişmelere tanık olmuştur. Halk İslam'ı kavramının içeriği ve niteliği değişmiş daha doğrusu zenginleşmiştir. Geleneksel dinî yapılanmaların dışında bireysel ya da grupsal düzeyde farklı İslam anlayışları ortaya çıkmıştır. Dünyaya ve İslam geleneğine daha eleştirel bakan, yaşadığı çağın düşünce ve gerçekleri ile yüzleşmeye istekli, bunu da güncelleşmiş bir din ve dünya görüşüyle yapmaya çalışan söylemler, sadece ülkemizde değil tüm İslam dünyasında yaygınlık kazanmıştır. Bu durumda halk İslam'ı kavramı, bu çevreleri ve söylemleri de içermek durumundadır. Bunları dışarıda tutan bir din politikası toplumu kucaklama konusunda başarısız kalacaktır.

Din, devlet ve toplum ilişkilerinin sağlıklı işlediği toplumlarda, dinin farklı algı ve yaşantı formları arasında karşılıklı saygı ve anlayış hâkimdir. Bu sağlıklı ilişki, sosyal barışa, toplumsal ahlaka ve kültürel sisteme de yansır. Buna karşılık din-devlet-toplum ilişkilerinin henüz bir dengeye kavuşmadığı toplumlarda, her şey dinî simge ve değerler üzerinden ifade edilir ve sonuçta dinin üzerindeki yük artar. İnsanlara aşkınlığı, hayatın sonluluğunu ve güzel ahlakı telkin eden din, tam bir çatışma odağı haline gelir. Dinden uzaklaşma eğilimleri de bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Soğukkanlı, eleştirel, karşılaştırmalı ve esnek bir din eğitiminin, birlikte yaşama, toplumsal barış ve sosyal ahlak üzerinde olumlu yansımaları olmaktadır. Resmî İslam'ın kesin ve keskin söylemine karşı hoşgörü, esneklik, insan sevgisi ve güzel ahlak gibi değerleri vurgulayan sivil söylemler toplumda bir kendini inşa ve ifade zemini sunmuşlar ve saygıyla karşılanmışlardır. Ancak her söylem ve düşüncenin güç ve iktidarla yüzleşmesi sosyolojik anlamda mukadderattandır. İktidarın harareti içinde sivil ve otoriteye mesafeli duruş kaybolmuş, gücün bozucu etkisi bu yapıları da dönüştürmüştür. Bu kez tekfirci ve dışlayıcı söylem, onlar tarafından kullanılmaya başlamıştır.

İslam tarihinde Müslümanların birbirlerini tekfir edip dışladığı konular genelde kelam konularıdır. Ekoller kelam tartışmalarının bir te'vil ve yorum yarışması olduğunu unutmuş, ilzam yoluyla birbirlerini İslam dairesinin dışına çıkarmaya çalışmışlardır. Kitleler üzerinde ifsat edici ve ayrıştırıcı etkiler bırakan bu dışlayıcı söylemler günümüze kadar ulaşmıştır.

Gerek İslam dünyasındaki mezhebî kimliklerin yükselmesi, gerek küresel-dijital dünya değerlerinin meydan okuması karşısında kelam tartışmalarına bir dönüş yaşanmaktadır. Her tartışmanın bir ekolojisi vardır. Kadim bir tartışmayı modern bağlamlarda anlamaya ya da sürdürmeye çalışmak, yepyeni ve farklı bir şeydir. Pratik hayatımızda karşılığı olmayan ve kelamcılarının nasıl olup da tartışma konusu yaptıkları sorunlar, bir anda 'pratik teolojik konular' haline gelmiştir. Sahici olsun olmasın, toplumun gündemine düşen bir sorun hakkında ilim adamlarının söz söylemesi kaçınılmazdır. Şüphesiz bu konuların ele alındığı, tartışıldığı, açıkça konuşulduğu yegâne yer, akademik ortamlardır. Ortaya çıkan her anlaşmazlığı bir iman-küfür meselesi olarak algılayan dogmatik düşüncelerin tahakkümü, eleştirel ve sorgulayıcı din anlayışının toplumsallaşması ile kırılabilir.

Bütün bu düşünceler ışığında *Sistematik Kelam* kitabını, öncelikle kelam geleneğinin güncel okunuşu perspektifiyle hazırladık. Kelam geleneği varlık, bilgi,

nübüvvet, ahiret ve imamet gibi klasik kelimeler konuları ile ortaya konulmaktadır. Bunun yanında eski konulara dair yeni tartışma ve okumalar içeren bölümler de yer almaktadır. Sadece kelimeler geleneğinde ekoller arasındaki tartışmalı konuları tanımak değil, günümüzde İslam'ın dünya, varlık, insan ve değer görüşünü anlamaya çalışan herkese hitap eden açık ve anlaşılır bir anlatımla metinler kaleme alınmıştır. Yine de bazı bölümlerin kavranması, dikkatli bir terminoloji bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Metinler, Müslüman kelimeler birikimini akademik düzeyde ortaya koymanın yanında, din içinde ötekileştirilen görüşlerin tanınmasını sağlayarak dinî düşünceye bir derinlik kazandırma işlevi görmektedir.

Değerli emek ve katkıları ile çalışmanın bir kitap olarak ortaya çıkmasını sağlayan bölüm yazarlarına çok teşekkür ederim. Bölümler, titiz ve dikkatli okumalardan geçmiştir. Bu bağlamda Doç. Dr. İsmail BULUT'a, Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN'a, Doç. Dr. Recep ÖNAL'a teşekkür ederim. Kitabın editöryal okumasını yapan ve metinlerin dizgi öncesi son şeklini almasında değerli ve dakik çalışmaları ile katkı sağlayan dostum Prof. Dr. Murat DEMİRKOL'a özel teşekkürlerini sunarım. Kendisi yazdığım varlık bölümüne de katkıda bulunmuştur. Son olarak ilahiyat alanındaki bilimsel yayınların ortaya çıkmasına yardımcı olan yayıncı dostum sevgili Hüseyin NAZLIYDIN'a da teşekkür ederim.

Kitabın öğrencilerimizin ve okuyucularımızın Kelimeler tartışmalarını yakından kavramalarına yardımcı olmasını ve ülkemizdeki dinî düşüncenin gelişmesine katkı sağlamasını umuyor, okuyuculardan eleştirilerini esirgememelerini diliyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Ağustos 2019, ÇORUM